

## КОИ СА СИНЕГОРИТЕ В КЛАСИЧЕСКА АТИНА?

Стела Монева

---

### WHO WERE THE SYNEGOROI IN CLASSICAL ATHENS?

Stela Moneva

**Abstract:** *The present article is an attempt at systematizing the tendencies of use of the ancient Greek term “synegoros” in the circumstances of the social and political space of Classical Athens. On the basis of source material, the use of synegoros in court practice is studied. The initial encounters with this term were connected with the activities of persons who ensured mutual aid in Heliatae (friends, relatives, fellow countrymen, public speakers), i.e. the synegoroi were a kind of “counsels for the defence”. Another field of use of the term was jurisdiction – the practice the synegoroi to defend the existing old laws. In their capacity of “public prosecutors”, they carried out financial control by bringing in indictments against magistrates for abuse of power.*

**Key words:** *Ancient Greek, Classical Athens, Heliatae, term, synegoroi.*

При изучаването на историята на класическа Атина не може да не се поставя въпросът за старогръцкия понятиен апарат. Изказаните в редица случаи научни съображения за разбирането на много термини изваждат найе размислите, които въобще предизвиква тълкуването на старогръцките думи. Разбира се, термините не могат да обяснят изцяло адекватно действителността, но анализът на някои от тях ни ориентира към поведението на атиняните в пределите на демократичните дадености.

В тази разработка си позволяваме да обърнем известно внимание на старогръцката дума „συνήγορος“. Примамлива задача е поне отчасти да се реконструират възможните главни насоки при употребата на термина в атинската реалност. При предварителното изследване на изворите се очертава впечатлението, че един от възможните подходи е проучването главно на ораторската проза и наративната традиция. Слабото споменаване на термина от гръцките автори представя материал, който макар и трудно се поддава на известна систематизация.

В съвременната специализирана литература проблемът със синегорите е отразен основно попълно в съчиненията засягащи атинската политическа и съдебна практика [напр.: **Harrison, A. R. W.** 1955, p. 26–35; **Hignett, C.** 1962, p. 203–205; **Calhoun, G. M.** 1964, p. 85–89; **Bonner, P. J.** 1967<sup>2</sup>, p. 38, 41–42, 62; **Bonner, R. J., Smith, G.** 1970, p. 8, 10, 25–26; **Hansen, M. H.**, 1975, p. 82–83, 96; **Bonner, R. J., Hansen, C. H.** 1979, p. 82–84; **Hansen, M. H.** 1983, p. 33–55; **Caravan, E. M.** 1987, p. 167–208; **Hansen, M. H.** 1987, p. 53–54, 78; **Sinclair, R. K.** 1988, p. 72, 79, 136; **Develin, R.** 1989, p. 10, 15], както и по-конкретно функционирането на съдът на заклетите съдии [напр.: **Поздеева, И. В.** 1961, с. 75; **Bonner, R. J., Smith, G.** 1970, *passim*; **MacDowell, D. M.**

1978, р. 61–62, 170–171, 251; Родс, П. Дж. 1998, с. 23; Кудрявцева, Т. В. 2007, с. 180; Кудрявцева, Т. В. 2008 а, с. 12; Кудрявцева, Т. В. 2008 б, passim]. Позадълбочено проучване за изработване стратегията на синегорите в съдебните дела представя Рубинстейн [Rubinstein, L. 2000]. Намерението да се установи кои са синегорите в класическа Атина се натъква у различните автори на някои несъответствия, което показва, че проблемът не може да се приеме за напълно изследван.

Ако за начало се спрем на етимологията, то терминът „συνήγορος“ (ξυν-ήγορος) – „вода заедно“ ни среща с атическото ξύν „със“ (и като ξυν-αγω, ξυν-τημι и т.н.) и се обяснява като древна форма, която синтактичната фонетика е преобразувала в σύν, беотийското σουν (срв. по-кратката форма ξὺ)<sup>1</sup>. За класическа Атина, в тесен смисъл, думата συν-ήγορος се приема със значението на „конкретно говорещ пред съда“, „защитник“ или „адвокат“; обозначава лицата, които говорят „със“ или „като“ [Bailly, M. A. 1950, р. 1858].

След тези данни е обяснимо, че в новите разработки синегорите най-често се определят като „адвокати“ [Латышев, В. В. 1897–1899, с. 228; Bonner, P. J. 1967<sup>2</sup>, р. 25–30; Bonner, R. J., Hansen, C. H. 1979, р. 85–89; Кудрявцева, Т. В. 2008 а, с. 202; Кудрявцева, Т. В. 2008 б, с. 236], „поддържащи говорители“ [Rubinstein, L. 2000, passim]. Тук е нужно да се припомни отдавна утвърдената в науката теза – атинската съдебна система не познава в чист вид института на адвокатурата. Според практиката в класическа Атина заинтересуваното лице трябвало да води само своя процес пред съда. В малките, частни процеси гражданите можели да се справят и без странична помощ, макар че и в тези случаи понякога се обръщали за съвет към опитни и знаещи правото лица. В големите и сложни процеси понякога се случвало, който е страна в съдебното дело, с позволенията на съда да покани някой друг атинянин, който да представлява неговия случай. Гражданинът можел да се въздържа да говори сам или, необезпокояван от другия оратор, да говори от своето място. Също така той можел да има един вид „асистент“, втори оратор, помощник, на когото се давала думата да произнесе втора реч, т.нар. девтерология. Според Боннер и Смит [Bonner, R. J., Smith, G. Vol. II, 1970, р. 8] първият тип адвокати трябва да се наричат ὀυπεραπολογοούμενος („да говоря в нечия защита“; „да се застъпя за някого“) и вторият – ὀσυναπολογοούμενος („защитник“, „застъпник“; „член на колегия за защита на държавните интереси и закони“ [ср. Lycurg. I, 138]. Но и двата типа са назовани в текста някак безучастно συνήγορος или σύνδικος<sup>2</sup>, което не внася яснота.

Отправна точка на проучването очевидно трябва да бъде началото на V в. пр. Хр., когато са първите „гръмки процеси“ в Атина, отразени в изворите

---

<sup>1</sup> Срв. νὺν редом с νὺν във μεταξὺ [Funck Curtius' Stud. IX, 143 sq. Brugmann Gr. Gr. <sup>3</sup> 454. Цит. по Boisacq, É. 1916, р. 680]. Терминът няма други паралели извън гръцкия език.

<sup>2</sup> В случая „защитник“, „застъпник“, който подкрепя някого в съдебен спор.

[Кудрявцева, Т. В. 2008 b, с. 49]. Ранен пример за „адвокатите“, които говорят в нечия защита (ὀυτεροπολογοῦμενος), дава Херодот, като описва съдебното разбиращанство срещу Милтиад през 489 г. пр. Хр. Научният интерес обикновено е насочен към политическите причини за възбуждане на това дело, а не към начина на произнесяне на речите<sup>3</sup>. По време на този процес по исангелия е интересно, че стратегът присъствал в еклесията, но не се защитавал (не бил в състояние, тъй като бедрото му било загнойсало); той лежал на едно легло отпред и приятелите му произнесли речи вместо него [Her. VI, 136, 2]. Тукидид също съобщава за оказвана приятелска взаимопомощ – при избора на длъжностни лица в хелиеята [Thuc. VIII, 54, 4]. Сетне Аристофан в „Ахарняни“ (поставена в 425г. пр. Хр.) споменава, че момченце обвинител си е избрало приятели, за да „ранява с речи“ в съда [Arph. Ach. 684–688]. Защитници-приятели в съдебните поцеси се определяли често от членовете на хетерията [Lys. VIII, 18; Bonner, P. J. 1967<sup>2</sup>, p. 62]. В изворите, освен за помощ в съда от приятелски кръг, се говори и за роднини, земяци<sup>4</sup>, които със своето красноречие ловко си служели с текстовете на законите, за да подкрепят доводите си, съдействайки на заинтересуваната страна в съдебното дело [Lys. XXVII, 12; Dem. XXXVII, 48; Lys. I, 114, 138]. Следователно първите „адвокати“ обикновено въвличали в съдебния процес приятели, роднини, събрата от хетерията, другари земеделци, т.е. хора, които се познават и са запознати добре със случая. Изглежда дейността на подобни лица е по-характерна за V в. пр. Хр., защото вече в IV в. пр. Хр. случаите на „адвокати“ със смисъла на ὀυτεροπολογοῦμενος се срещат сравнително рядко, за разлика от такива със значението на ὀσυναπολογοῦμενος, които са постоянни в съдебните дела.

Може да се предположи, че към първото десетилетие на в IV в. пр. Хр. **Изократ** в речта си „Срещу Лохит“ [22] за пръв път указва на „адвокат“ със смисъла на ὀσυναπολογοῦμενος и даже повече, в качеството на синегор е допуснато странично лице. Атинянинът, за когото е написана, завършва речта си пред дикастите с думите, че ако някой от присъстващите има да добави нещо към доводите му, да се качи на трибуната и да го каже. Малко по малко влязло в обичай да се допуска до защита всяко посочено от страната лице. След време, такъв красноречив пример е процесът срещу Есхин в 343 г. пр. Хр<sup>5</sup>. Да се застъпят за него, в негова поддръжка ораторът предвидливо призовава трима видни граждани: Евбул, като ръководител на държавата, Фокион, като справедлив военнопачалник, а от средата на своите приятели – Навсикъл [Aesch. II, 184]. Епизодът прибавя към категорията на синегорите нов социален елемент в лицето на въпросните политически лидери Евбул и Фокион (странични за Есхин

<sup>3</sup> За съдебния процес вж. Karavites, P. 1977, p. 131–135; Суриков, И. Е. 2000, с. 179–180; Кудрявцева, Т. В. 2008 а, с. 52–58.

<sup>4</sup> Вж. също: Hansen, M. H. 1975, p. 82–83.

<sup>5</sup> Подробно за този процес вж. напр.: Frazier, F. 1994, p. 414–439.

лица)<sup>6</sup>. Това бил естественият процес на развитие на процедурата за защита в атинския съд с помощта на синегорите. Възникнала устната защита първо във вид на „роднинска, приятелска адвокатура“, а после във вид на свободно договаряне.

Услугите на такива помощници ползвали не само „обикновените“ или неумелите в словото граждани, а практически повечето участници в съдебните процеси. Дейността на тези „адвокати“ се разрешавала например в случай на заболяване на едната страна или въобще нейната неспособност самостоятелно да води процеса. При това състоятелните атиняни често започнали да наемат синегори. Ако в съда „адвокатът“ се изказвал лично, то се смятало за непозволено той да взема пари от клиента. Но Демостен твърди, че когато се съдят богаташи, всички синегори са готови да говорят срещу тези, които се съдят с богатите [**Dem.** XXI, 112]. На друго място ораторът пряко указва на заплащането на синегорите [**Dem.** LI, 16; вж. още: **Латышев, В. В.** 1897–1899, с. 236; **Поздеева, И. В.** 1961, с. 75; **Бузескул, В. П.** 2003, с. 128]. Подобна практика дава основание дейността на синегорите да се признае за клоняща към професионализъм.

Редно е да се отбележи, че речите на тези „адвокати“ били свързани повече с ораторското изкуство, отколкото с правораздаването. Разбира се, някои от тях били добре запознати със законите, но на първи план стояло красноречието [**Богданов, Б.** 1989, с. 179; **Зелинский, Ф. Ф.** 1995<sup>2</sup>, с. 141]. Ако се вземат под внимание общата достъпност на законодателството [напр.: **Блаватская, Т. В.** 1997, с. 46–47], устност и гласност на съдопроизводството, реализирано пред широка народна аудитория, то става напълно понятно, че всички известни професионални синегори били оратори. Достатъчно е да се посочат имената на Хиперид и Демостен. В делото за измяна срещу стратега Автокъл през 360 г. пр. Хр.<sup>7</sup> вероятно синегор е бил Хиперид [**Нур.** fr. X, 59–69]. Следващата година (359 г. пр. Хр.), съдейки по реплика на Есхин, е възможно Демостен да е бил в качеството си на синегор в процеса по исангелия срещу Кетисодот [**Aesch.** III, 52]. В известния процес „За венеца“ (330 г. пр. Хр.)<sup>8</sup>, обвиненият Ктесифонт казал само няколко думи и отстъпил трибуната на своя синегор Демостен [**Dem.** XVIII; **Aesch.** III]. Демостен спечелил за сметка на блестящото си ораторско изкуство<sup>9</sup>.

Привлича вниманието фактът, че в някои процеси съденият можел да подели определеното за речи време<sup>10</sup> с един или даже няколко синегори. Тези „адвокати“ понякога говорели по-дълго, отколкото непосредственият участник

---

<sup>6</sup> Вж. **Hansen, M. H.** 1987, p. 78. Той отбелязва, че политическите лидери често излизали в съда като синегори за защита.

<sup>7</sup> Датировката е съобразена с М. Хансен: [**Hansen, M. H.** 1975, p. 96]. Изходът на процеса не е ясен.

<sup>8</sup> За датировката на този процес вж. **Wankel, H.** 1976, p. 25–37.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 17.

<sup>10</sup> Подробно за речите в съда вж. **Hansen, M. H.** 1987, p. 77; **Rhodes, P. J.** 1995, p. 303–319; **Кудрявцева, Т. В.** 2008 b, с. 224–246.

в делото. Така например, в посоченото вече дело срещу Ктесифонт, синегорът Демостен произнесъл доста дълга реч в подкрепа на обвинения Ктесифонт. В процеса „Аполодор срещу Формион“ от ораторското място говорят няколко синегори [Dem. XXXVI]. Казано иначе, помощта, която оказвали тези „поддържащи говорители“ в съда, можела да бъде много съществена.

Следващата съществуваща употреба на термина „синегор“ ни отвежда към процедурата по отменяне на закон в класическа Атина. При демократичните дадености в държавата се водела достатъчно ожесточена борба около проблемите на правото въобще и отделните закони в частност<sup>11</sup>. Самата процедура по отменяне на закон е описана от Демостен в речта срещу Тимократ (Dem., XXIV, 20–23, 33). Особеното се състои в това, че в нея вземат участие както народното събрание, така и членове на хелиеята. Така на първото през годината заседание на еклесията се предлагало да се проведе гласуване по всички действащи закони и, ако някой закон бил в противоречие със съществуващите, всеки гражданин можел да предложи да се замени с нов, изменен вариант [Hansen, M. H. 1983, p. 53–54]. За настоящото изложение е от значение фактът, че еклесията избирала пет има защитници на стария закон, обозначени като синегори (Dem. XXIV, 23)<sup>12</sup>. Тези „адвокати“ трябвало да обяснят значението на подложения на ревизия стар закон [Plato. Crito., 50 b]. И двете страни – синегорите и лицето, което предлагало отмяна или изменение на закона, представяли своите аргументи пред специална комисия от номотети. Номотетите се избирали от състава на хелиастите [Dem. XXIV, 21; Bonner, P. J. 1967<sup>2</sup>, p. 42] и според редица мнения олицетворявали не само съда, а и целия атински демос [Harrison, A. R. W. 1955, p. 35; MacDowell, D. M. 1978, p. 48; Кудрявцева, Т. В. 2008 b, с. 371–374]. Процедурата продължавала с гласуване отначало на действащия закон, а след това на изменения и този, който получавал повече гласове от комисията на номотетите, се смятал за влязъл в сила.

Въпросът за съществуването и ефективността на номотетите към средата на IV в. пр. Хр. е твърде спорен в науката<sup>13</sup>. В тази ситуация е по-важно, че общественото им действие има вид на дебати между страните, на привеждане на аргументи и търсене на средства за въздействие. Спецификата се изразява най-вече в значението на устния речеви акт на синегорите, които е трябвало да убеждават комисията от номотети в правилността на дадения закон.

---

<sup>11</sup> За дискусиите около противоречията между закона (номос) и постановленията на народното събрание (псефизми) вж. Hansen, M. H. 1978, p. 315–330.

<sup>12</sup> В някои случаи се представят за избрани четирима „адвокати“ [Dem., XX, 146]. Вж. също: Bonner, R. J., Smith, G. 1970, Vol. II, p. 37; Латышев, В. В. 1897–1899, с. 216, 232.

<sup>13</sup> Чрез номотесията М. Хансен вижда повишената роля на хелиеята [Hansen, M. H. 1979, p. 25–53]. Р. Сийли отбелязва липсата на законодателна инициатива при номотетите [Sealey, R. 1982, p. 292]. В други случаи въобще се смята, че изискването номотетите да бъдат обезателно съдии започнало да не се спазва [вж. MacDowell, D. M. 1975, p. 65; също: Rhodes, P. J. 1985, p. 57].

Ако се следва Аристотел, то има основание употребата на термина „синегор“ да се постави във връзка с различна сфера от общественополитическия живот на атиняните. В „Атинската полития“ се твърди, че сред избраните всяка година по жребий длъжностни лица са и десет логисти, чиито помощници са също толкова синегори. Пред тях са длъжни да представят отчети всички, които са изпълнявали някаква длъжност в държавата [Arist. Athen. Pol., 54, 1–2]<sup>14</sup>. Това били отчети главно по отношение на финансовата страна на делото [Lys. XXX, 5; срв. XXV, 30]. Аристотел (основен източник по този въпрос) представя системата за отчети в този зъвършен вид, който тя е придобила в IV в. пр. Хр. При всички случаи финансов контрол над магистратите се е провеждал и по-рано, и се е оформил още в V в. пр. Хр.<sup>15</sup>

Всички магистрати, вече в оставка, се отчитали особено за изразходваните държавни средства. В случай че се откривало нарушение или възниквали съмнения, длъжностното лице се призовавало да отговаря. Делото се предавало в съда на заклетите съдии и срещу магистрата в качеството на съдебен ищец, на обвинител излизало лице, наречено също синегор (представител на държавата), определен отново по жребий. Според Есхин [III, 23] такова право на обществени обвинители имали и частни лица, отделни граждани. В подобни съдебни процеси синегорите се определят като „прокурори“ [Bonner, R. J., Smith, G. 1970, Vol. II, p. 35–38; Develin, R. 1989, p. 15]<sup>16</sup>.

Не са известни много съдебни дела по предаване на отчетите, но в изворите е засвидетелствано доколко уязвими са били магистратите по време на тази процедура [Dem. XVIII, 249–250; XXV, 37]. Възможно е такъв пример да е процесът срещу Тукидид, син на Мелесий, в който обвинителите са наречени „синегори“ [Arph. Ach. 705, 715; Ostwald, M. 1986, p. 221, n. 93]. Въпреки нападите на синегорите се смята, че не е произнесена нито една смъртна присъда при разглеждането на отчет в някоя от сесиите на хелиеята. Като правило, при нарушения, процесът завършвал с определянето на различни глоби. В някои случаи неизплащането на високата глоба можело да доведе и до атимия [Кудрявцева, Т. В. 2008 б, с. 339]. По такъв начин синегорите се явявали участници в политическия и финансов надзор в държавата.

Ограничавайки се дотук в изследването, се налага уточнението, че главната употреба на термина „синегор“ е в рамките на функционирането на съда

---

<sup>14</sup> Тези магистрати не трябва да се отъждествяват с посочените такива от Аристотел [Arist. Athen. Pol., 48, 3], които се избирали от средите на булето.

<sup>15</sup> Според някои изследователи – като резултат от реформите на Ефиалт [вж. напр.: Hignett, C. 1962, p. 203–205; Sealey, R. 1964, p. 18–20]. За отчетите вж. още: Bonner, R. J., Smith, G. 1970, Vol. I, p. 286; MacDowell, D. M. 1978, p. 170–172; Кудрявцева, Т. В. 2008 б, с. 335–340.

<sup>16</sup> Синегори – държавни обвинители се назначавали от народното събрание в особено важни политически дела заведени например под формата на исангелия. В такива случаи самият народ се явявал ищец и определял синегорите (нещо подобно на сегашните прокурори). Вж. Lys. XXVIII, 9; Plut. Mor., 846 B-C; 848 F.

на заклетите съдии. Хелиеята представлява всъщност суверенния атински народ, на който е присъща φιλοδικία-та, страстта към водене на съдебни процеси. Участието в съдебните дела в качеството на „синегор“ (помощник в публичното говорене) станало част от битието на атиняните.

Фигурата на синегора (роднина, приятел, земляк) се явява по-скоро нещо средно между свидетел и адвокат. Тези атински граждани установявали известни факти в съда, но правели предимно оценка на личността и поведението на лицето, за което говорят. По-късно към категорията на синегорите се прибавят известни атински политици и оратори. Публичното им говорене изисквало памет, познаване на законите, но и пряко убеждаване на аудиторията. Изходът на порцеса често се решавал от красноречието на подобен социален ресурс. Самата система от правила и норми в атинското полисно общество не само допускала, но и налагала постоянното обсъждане. Именно в процедурата по разглеждане и обсъждане на старите и нови закони се проявява следващата употреба на термина „синегор“, което го насочва към полето на правото. Добруването, благосъстоянето на полиса зависело от чувствителното, добре информирано гражданство. Атиняните се отнасяли изключително прецизно към сведенията за изразходването на държавните средства. В такава връзка финансовите отчети на магистратите се разглеждали в продължение на цели 30 дни [Bonner, R. J., Smith, G. 1970, Vol. II, p. 36]. При установени злоупотреби върху държавни синегори-„прокурори“ лежало задължението да отстояват интересите на хазната. Така терминът навлиза и във финансовата сфера.

Както и да се обяснява употребата на термина, факт е, че дейността на синегорите почивала на умелото публично слово. Съдебното производство в класическа Атина е устно и публично и като добавка, основаващо се на състезателния принцип. Ето защо Аристотел учи атиняните: „...ако е срамно да не можем да си помогнем с тялото си, срамно е да не можем да си помогнем със словото“ [Arist. Rhet. I, 1, пр. Ал. Ничев]. Съдиите в Атина, пред които излизали синегорите, са обикновените граждани, не винаги разбиращи от законите и не е учудващо, че главното им внимание било обърнато към красноречието на съдещите се страни и че лошо да говориш в съда, означавало почти сигурно да загубиш делото. Накрая, може да се допусне терминът „синегор“ да се нарече „ораторски“ термин в съгласие с устния характер на гръцката култура, където общественото действие има вид на устно прение между гражданите, които владеят публичното изказване.

## ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

### *Извори*

**Aeschines.** Orationes. Ed. F. Blass. Leipzig, 1908.

**Aristotelis opera.** Vol. 1–4. Ed. I. Bekker. Berlin, 1960–1963.

**Aristophanis Comoediae.** Vol. 1–2. Ed. V. Coulon. Budé, 1923.

- Demosthenis Orationes.** Vol. 1–4. Rec. S. H. Buther – W. Rennie. Oxonii, 1903–1931.
- Herodoti Historiae.** Ed. C. Hude. Oxford, 1908.
- Isokrates. Eloquentia.** Vol. 1–3. Ed. G. B. Norlin – L. van Hook. London – Cambridge, 1928–1945.
- Lycurgi Oratio in Leocratem.** Ed. N. C. Conomis. Lipsiae, 1970.
- Lyséas. Orationes.** Rec. C. Hude. Oxonii, 1960.
- Plato.** Opera. Vol. 1–5. Ed. J. Burnet. Oxford, 1967.
- Plutarchi Moralia.** Vol. 1–7. Rec. C. Hubert – M. Pohlenz – K. Ziegler. Lipsiae, 1925–196.
- Thucydidis. Historiae.** Vol. 1–2. Ed. O. Luschnat. Lipsiae, 1960.

### *Публикации*

**Блаватская, Т. В.** 1997 – Т. В. Блаватская. Об организации правовой информации в эллинских полисах VI–IV вв. до н.э. – В: Античный мир. Византия: К 70-летию профессора В. И. Кадеева (Сб. Науч. трудов), Харьков, 1997. [T. V. Blavatskaya. Ob organizatsii pravovoy infomatsii v llinskih polisah VI–IV vv. do n.e. – V: Antichny mir. Vizantiya: K 70-letiyu professora V. I. Kadeeva (Sb. Nauch. trudov), Narykov, 1997].

**Богданов, Б.** 1989 – Б. Богданов. История на старогръцката култура (Теоретичен преглед). София, 1989. [B. Bogdanov. Istoriya na starogratskata kultura (Teoretichen pregled). Sofia, 1989].

**Бузескул В. П.** 2003 – В. П. Бузескул. История афинской демократии. Санкт-Петербург, 2003. [V. P. Buzeskul. Istoriya afinskoj demokratii. Sankt – Peterburg, 2003].

**Зелинский, Ф. Ф.** 1995<sup>2</sup> – Ф. Ф. Зелинский. История античной культуры. Санкт-Петербург, 1995<sup>2</sup>. [F. F. Zelinskiy. Istoriya antichnoy kulytur. Sankt – Peterburg, 1995<sup>2</sup>].

**Кудрявцева, Т. В.** 2007 – Т. В. Кудрявцева. Сикофанты и афинская демократия. – ВДИ, 2, 2007, 174–184. [T. V. Kudryavtseva. Sikofanty i afinskaya demokratiya. – VDI, 2, 2007, 174–184].

**Кудрявцева, Т. В.** 2008 а – Т. В. Кудрявцева. Тяжущиеся на беме: Речи и поведение сторон в афинском народном суде. – ВДИ, 1, 2008, 3–18. [T. V. Kudryavtseva. Tyazhushtiesya na beme: Rechi i povedenie storon v afinskom narodnom sude. – VDI, 1, 2008, 3–18].

**Кудрявцева, Т. В.** 2008 б – Т. В. Кудрявцева. Народный суд в демократических Афинах. Санкт-Петербург, 2008. [T. V. Kudryavtseva. Narodny sud v demokraticeskikh Afinah. Sankt-Peterburg, 2008].

**Латышев, В. В.** 1897–1899 – В. В. Латышев. Очерк греческих древностей. Санкт-Петербург, 1897–1899. [V. V. Latyshev. Ocherk grecheskih drevnostey. Sankt-Peterburg, 1897–1899].

**Поздеева, И. В.** 1961 – И. В. Поздеева. Политические судебные процессы в Афинах в 403–400 гг. до н. э. (по речам Лисия). – ВДИ, 4, 1961, с. 68–84. [I. V. Pozdeeva. Politicheskie sudebnye protsess v Afinah v 403 – 400 gg. do n.e. (po recham Lisiya). – VDI, 4, 1961, s. 68–84].

**Родс, П. Дж.** 1998 – П. Д. Родс. Кому принадлежала власть в демократических Афинах? – ВДИ, 3, 1998, 16–26. [P. D. Rods. Komu prinadlezhala vlasty v demokraticeskikh Afinah? – VDI, 3, 1998, 16–26].

**Суриков, И. Е.** 2000 – И. Е. Суриков. Из истории греческой аристократии позднеархаической и раннеклассической эпох. Род Алкмеонидов в политической жизни Афин в VII–V вв. до н.э. Москва, 2000. [I. E. Surikov. Iz istorii grecheskoj aristokratii



pozdnearhaicheskoy i ranneklassicheskoy epoh. Rod Alkmeonidov v politicheskoy zhizni Afin v VII–V vv. do n. e. Moskva, 2000].

**Bailly, M. A.** 1950 – M. A. Bailly. Dictionnaire Grec-Français. 11-me éd. Paris, 1950.

**Boisacq, È.** 1916 – È. Boisacq. Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses apports avec les autres langues indo-européennes. Heidelberg – Paris, 1916.

**Bonner, P. J.** 1967<sup>2</sup> – P. J. Bonner. Aspects of Athenian Democracy. New York, 1967<sup>2</sup>.

**Bonner, R. J., Hansen, C. H.** 1979 – R. J. Bonner, C. H. Hansen. Evidence in Athenian Courts. Public arbitration in Athenian Law. New York, 1979.

**Bonner, R. J., Smith, G.** 1970 – R. J. Bonner, G. Smith. The Administration of Justice from Homer to Aristotle. Vol. I – II. New York, 1970.

**Calhoun, G. M.** 1964 – G. M. Calhoun. Athenian Clubs in Politics and Litigation. – Studia Historica. Roma, 7, 1964, 85–109.

**Caravan, E. M.** 1987 – E. M. Caravan. Eisangelia and Euthyna: The Trials of Miltiades, Themistocles and Cimon. – GRBS, Vol. 28, 1987, 167–208.

**Develin, R.** 1989 – R. Develin. Athenian officials 684–321 B.C. Cambridge, 1989.

**Frazier, F.** 1994 – F. Frazier. À propos de la disposition du “Sur l’ambassade infidile”: Stratégie rhétorique et analyse politique chez Démosthène. – RÉG, 107, 1994, 414–439.

**Hansen, M. H.** 1979 – M. H. Hansen. Did the Athenian Ecclesia Legislate after 403/2 B.C.? – GRBS, Vol. 20, 1979, 25–53.

**Hansen, M. H.** 1975 – M. H. Hansen. Eisangelia. The Sovereignty of the People’s Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians. Odense University Classical Studies, Vol. 5, 1975.

**Hansen, M. H.** 1978 – M. H. Hansen. Nomos and Psephisma in Fourth-Century Athens. – GRBS, Vol. 19, 1978, 315–330.

**Hansen, M. H.** 1987 – M. H. Hansen. The Athenian Assembly: in the age of Demosthenes. Basil – Blackwell, 1987.

**Hansen, M. H.** 1983 – M. H. Hansen. The Athenian “Politicians” 403–322 B.C. – GRBS, Vol. 24, 1983, 33–55.

**Harrison, A. R. W.** 1955 – A. R. W. Harrison. Law-making at Athens at the End of the Fifth Century B.C. – JHS, Vol. 75, 1955, 26–35.

**Hignett, C.** 1962 – C. Hignett. A History of the Athenian Constitution to the End of 5<sup>th</sup> Century B. C. Oxford, 1962.

**Karavites, P.** 1977 – P. Karavites. Realities and Appearances, 490–480 B. C. – Historia, Bd. 26, 1977, 131–145.

**MacDowell, D. M.** 1975 – D. M. MacDowell. Law-making at Athens in the Fourth Century B. C. – JHS, Vol. 55, 1975, 62–74.

**MacDowell, D. M.** 1978 – D. M. MacDowell. The Law in Classical Athens. Ithaca – New York, 1978.

**Ostwald, M.** 1986 – M. Ostwald. From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law. Berkeley – Los Angeles, 1986.

**Rhodes P. J.** 1995 – P. J. Rhodes. Judicial Procedures in Fourth-Century Athens: Improvement or Simply Change. – In: Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr.: Vollendung oder Verfall einer Verfassungsform? – Akten eines Symposiums 3–7. August 1992. Bellagio. Hrgb. W. Stuttgart, 1995, 303–319.

**Rhodes, P. J.** 1985 – P. J. Rhodes. Nomothesia in Fourth-Century Athens. – *CIQu.*, Vol. 35, 1985, 55–60.

**Rubinstein, L.** 2000 – L. Rubinstein. *Litigation and Cooperation: Supporting Speakers in the Courts of Classical Athens.* Stuttgart, 2000.

**Sealey, R.** 1964 – R. Sealey. Ephialtes. – *ClPh.*, Vol. 59, 1964, 11–22.

**Sealey, R.** 1982 – R. Sealey. On the Athenian Concept of Law. – *CJ*, Vol. 77, 1982, 289–302.

**Sinclair, R. K.** 1988 – R. K. Sinclair. *Democracy and participation in Athens.* Cambridge, 1988.

**Wankel, H.** 1976 – H. Wankel. *Demosthenes: Rede für Ktesiphon über den Kranz.* Heidelberg, 1976.

***Съкращения:***

ВДИ – Вестник древней истории. Москва [*Vestnik drevnej istorii. Moskva*]

CJ – *Classical Journal.* Cambridge

ClPh – *Classical Philology.* Chicago

CIQu – *Classical Quarterly.* Cambridge

GRBS – *Greek, Roman and Byzantine Studies.* Cambridge Mass.

JHS – *Journal of Hellenic Studies.* Cambridge

REG – *Revue des Études Grecques.* Paris